УДК 811. 161. 2’ 373. 21 «Шевченко»

Ольга ПИСКАЧ

ОБРЯДОВІ НАЗВИ У ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).
Пискач О. Обрядові назви у творах Тараса Шевченка**;** 13 стор.; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті здійснено лексико-семантичний аналіз обрядових назв у поетичних творах Т.Шевченка. Зокрема, приділено увагу назвам, пов’язаним із сімейними обрядами (весільним, родильним та поховальним). Авторка розглядає назви обрядодій, учасників обряду, ритуальних предметів тощо.
Ключові слова: обрядова назва, семантика, лексема, фразема, обрядодія, ритуал.

Вплив української етнокультурної традиції на творчість Т.Шевченка дослідники розглядали ще у XIX ст. Одним із перших на це питання звернув увагу М. Сумцов, а згодом – Д. Яворницький, В. Щепотьєв, Ю. Івакін, М. Шубравська, О. Кравець та ін., які відзначили народні основи творчості Кобзаря, нероздільний етнопсихологічний зв’язок поета з етнокультурною стихією та ментальністю українства. Сьогодні етнографічні аспекти творчості Кобзаря висвітлюють Г.Скрипник [7], В. Яременко [11–12], Г.Кожолянко [2], О. Яковина [10], О. Макара [4] та ін.

Мова творів Т. Шевченка була предметом дослідження багатьох українських лінгвістів: Л. Булаховського, В. Ващенка, В. Русанівського, А. Деркача, С. Єрмоленко, О. Безпалька, І. Журби, Т. Зайцевої, В. Ільїна, Б. Кобилянського, Л. Масенко, А. Мойсієнка, Ф. Непийводи, І. Ощипко та ін. Увагу дослідників привертали явища всіх мовних рівнів (фонетичні, лексичні, фразеологічні, граматичні та стилістичні). У цьому зв’язку доцільно згадати також невелику наукову розвідку Г. Миронової, присвячену етнолінгвістичному аналізу кількох назв обрядових реалій у творах поета. Авторка розглянула, зокрема, церковно-обрядові назви *орарь*, *омофор*, *омета*, *власниця*, *мантія*, *фелонь*, *схима*, *риза*, *хітон*, *багряниця*, *порфіра* [5].

Незважаючи на незліченну кількість шевченкознавчих студій, інтерес науковців до творчого набутку Великого Кобзаря не згасає і зараз. Міфопоетичний і текстолінгвістичний аспекти Шевченкової поезії сьогодні висвітлює Н. Слухай, рослинну і кольорову символіку – Л. Шевченко, а фольклоризм – С. Росовецький, Ю. Дядищева-Росовецька, Н. Лисюк, І. Павленко, Л. Копаниця та ін.

Натомість лексика родинної обрядовості в поетичному доробку Кобзаря потребує більш детального етнолінгвістичного аналізу з огляду на нове прочитання та інтерпретацію багатьох його творів, які, за словами Г. Скрипник, є «невичерпним і достовірним джерелом з етнографії українців, джерелом, що відбило і увічнило етнокультурну самобутність нації, закарбувавши в художні образи-коди етнічність українства» [7, с. 6]. Це, на нашу думку, поглибить розкриття ролі Т. Шевченка в історії української культури та формуванні національної самосвідомості.

Метою нашої розвідки є лексико-семантичний аналіз обрядових назв у поетичних творах Т. Шевченка [8].

Обрядові назви є важливою частиною словникового складу певної мови і характеризуються полісемією, синонімічністю, експресивністю, обрядовим символізмом і метафоричністю. За нашими спостереженнями, вагоме місце займають вони і в творах Кобзаря. Найбільш яскраво представлена тут лексика родинних обрядів (передусім весільного), а також календарно-обрядова, церковно-обрядова та демонологічна лексика. З огляду на обсяг публікації ми проаналізуємо тільки назви, пов’язані з сімейними обрядами (весільним, родильним та поховальним).

У складі назв **весільного обряду** ми зафіксували такі:

1) Назви елементів весільного обряду: ***весілля***: «*Що* ***весілля***, *доню моя? А де ж твоя пара*?» (с. 33). **Весілля «**обряд одруження, а також святкування з цієї нагоди за звичаєм» (СУМ, 1, 340); ***придане***: *Було на хуторі погане Мале байстря, свиней пасло, Петрусем звалось; на* ***придане*** *Воно за панною пішло У генеральськеє село Свиней же пасти, безталанне* (с. 476). **Придане** «посаг нареченої» (СУМ, 7, 603); ***святий хліб обмінений***: *Вернулися Люде з рушниками,* ***З святим хлібом обміненим*** (с. 245). **♦Обмінити (обмінити) хліб**, *етн.* – дати або дістати згоду на одруження дівчини (за давнім народним весільним звичаєм, батьки дівчини при цьому обмінювалися з старостами хлібом) (СУМ, 5, 540); ***коровай***: *Через тиждень молодиці* ***Коровай*** *місили На хуторі* (с. 246). **Коровай**, *етн.* «великий круглий пухкий хліб із прикрасами з тіста, який печуть на весілля» (СУМ, 4, 295).

2) Назви учасників весілля: ***дружина***: *Закувала зозуленька В зеленому гаї, Заплакала дівчинонька* – ***Дружини*** *немає* (с. 399).

© Пискач О., 2014

Дружина, *заст., поет.* «одружений чоловік стосовно до своєї жінки» (СУМ, 2, 424); ***дружинонька***: *Ой піду я темним гаєм,* ***Дружиноньки*** *пошукаю* (с. 411). **Дружинонька**, *поет.* «одружена жінка стосовно до свого чоловіка» (СУМ, 2, 424); ***дружка***: *Та й* ***дружки*** *пристали Співаючи* (с. 452). **Дружка** «дівчина, яка на запрошення молодої бере участь у весільному обряді» (СУМ, 2, 424); ***зять***: *Вийшли з хати батько й мати В садок погуляти, Порадитись, кого б то їм Своїм* ***зятем*** *звати*? (с. 573). **Зять** «чоловік дочки» (СУМ, 3, 744); ***мати***: *Та ще ось що: Хто в нас буде* ***мати****? Не дожила моя Настя!..* (с. 245). **Весільна мати** – жінка, яка виконує на весіллі роль матері нареченого або нареченої (СУМ, 1, 340); ***молодий***: *Незабаром І* ***молодого*** *привели* (с. 374); *Із коча пан мій вилізає І посила за* ***молодим*** (с. 374). **Молодий**, *нар.-поет.* «наречений» (СУМ, 4, 786); ***молода, молодая*** «наречена»: *Придане Постіль пішли слати У комору, а* ***молода*** *Вийшла мовчки з хати* (с. 453); *Отож стали,* ***Молодая*** *встала, Взяла кварту оковити Та й почастувала Сердешного невольника* (с. 452); ***молодик***: *Наїхали старости Й* ***молодик*** *за ними; Вони собі пішли в хату З батьком розмовляти* (с. 545). **Молодик**[2] «наречений» (СУМ, 4, 786); ***музики***: *Розвернулося весілля.* ***Музикам*** *робота І підковам* (с. 246). **Музика** «музикант» (СУМ, 4, 822); ***невістка***: *А думала жити... Хоч на старість у* ***невістки*** *В добрі одпочити* (с. 397). **Невістка** «заміжня жінка стосовно до рідних її чоловіка» (СУМ, 5, 267); ***невінчані***: *Кохаються* ***невінчані*** (с. 44). **Невінчані** «ті, що не вступили в шлюб за церковним обрядом» (СУМ, 5, 265); ***повінчаний***: *Тесляр убогий Тебе* ***повінчану*** *веде В свою убогую хатину* (с. 528). **Повінчаний** «одружений за церковним обрядом; обвінчаний» (СУМ, 6, 673); ***поїжджане***: *А з-за гори* ***поїжджане*** *На шлях виїжджають, Аж три тройки* (с. 452). **Поїжджанин**, *заст.* «учасник весільного поїзда» (СУМ, 6, 831); ***придани***: *Отак ордою йшли* ***придани****, Співали п'яні* (с. 130). **Придани**, *заст.* «весільні гості з боку нареченої, які прямують із нею в дім нареченого» (СУМ, 7, 603); ***приданки***: *Я в* ***приданках*** *була, впилася. І молода не придалася...* (с. 281). **Приданки**, *заст.* «весільний поїзд гостей з боку нареченої, який прямує у дім нареченого» (СУМ, 7, 603); ***світилки, друженьки, старости, бояре***: «*Де* ***світилки*** *з* ***друженьками****?* ***Старости****,* ***бояре****?*» (с. 33). **Світилка** «дівчина, що виконує обряд тримання меча й свічки на весіллі» (СУМ, 9, 88). **Друженька**, *пестл.* до **дружка** «дівчина, яка на запрошення молодої бере участь у весільному обряді» (СУМ, 2, 424). **Боярин**, *етн., заст.* «товариш молодого (жениха), який є головним розпорядником весілля; шафер» (СУМ, 1, 224); ***староста***: *Та й каже: «Мар'яно! Треба буде* ***старостів*** *ждать, Та, може, й од пана!* (с. 127). **Староста** «особа, що сватає жениха нареченій або наречену женихові» (СУМ, 9, 662); ***теща***: *Не буду я в чужій хаті* ***Тещу*** *поважати* (с. 449). **Теща** «мати дружини» (СУМ, 9, 662).

3) Назви обрядових дій: ***братись***: *Нащо мені женитися? Нащо мені* ***братись****? Будуть з мене, молодого, Козаки сміятись* (с. 449). **Братися**, *заст.* «женитися або виходити заміж; одружуватися» (СУМ, 1, 230); ***вінчати***: *Вранці Яремy* ***вінчали*** (с. 111). **Вінчати** «виконувати шлюбний церковний обряд» (СУМ, 1, 678); ***вінчатися***: *Легше, мої любі, покриться землею, Ніж бачить, як другий, багатий, старий, Цілує за гроші,* ***вінчається*** *з нею...* (с. 130). **Вінчатися** «вступати в шлюб за церковним обрядом» (СУМ, 1, 678); ***дівувати***: *Ой мамо, Страшно* ***дівувати****, Увесь вік свій* ***дівувати****, Ні з ким не кохатись* (с. 416). **Дівувати** «бути дівчиною» (СУМ, 2, 298); ***женитися***: *Не* ***женися*** *на багатій, Бо вижене з хати, Не* ***женися*** *на убогій, Бо не будеш спати* (с. 204). **Женитися** «брати шлюб (про чоловіка); одружуватися» (СУМ, 2, 519); ***заручений***: *Не сонтрава на могилі Вночі процвітає, То дівчина* ***заручена*** *Калину саджає* (с. 294). **Заручений**, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **заручити** «виконуючи певний обряд, оголошувати кого-небудь нареченою і нареченим» (СУМ, 3, 298); ***звінчати***: *За три копи* ***звінчав*** *у будень, Без пихи, так, як довелось* (с. 337). **Звінчати**. Док. до **вінчати** 4 (СУМ, 3, 484); ***оддати***: ***Оддай*** *мене, моя мамо, Та не за старого, Оддай мене, моє серце, Та за молодого* (с. 128). **Віддавати** «видавати кого-небудь заміж» (СУМ, 1, 574); ***одружити***: *Ми вкупочці колись росли, Маленькими собі любились, А матері на нас дивились Та говорили, що колись* ***Одружимо*** *їх* (с. 465). **Одружувати** «єднати шлюбом чоловіка і жінку» (СУМ, 5, 402); ***одружитись***: *Треба* ***одружитись****, Хоча б на чортовій сестрі! Бо доведеться одуріть В самотині* (с. 571). **Одружуватися** «брати шлюб» (СУМ, 5, 641); ***давати рушники, дбати рушники, вернутися з рушниками, слати за рушниками***: *А у мене, як на теє, Й* ***рушники*** *вже ткались. От-от була б* ***подавала****, Та лихо зустріло*! (с. 228); *А дівчата лицялися І* ***рушники дбали*** (с. 182); *Дурна була, молодая, – Я все виглядала, Чи не* ***шле*** *за* ***рушниками****... І не сподівалась* (с. 459). **Рушник** «шматок декоративної тканини з вишиваним або тканим орнаментом; традиційно використовується для оздоблення житла, в українських народних обрядах і т. ін.» (СУМ, 8, 919); ♦ **Подавати (подати) рушники** за кого, кому, *етн.* – давати згоду на одруження з ким-небудь (СУМ, 6, 729); ♦ **Рушники (скриню) дбати** – готуватися заміж (СУМ, 2, 215); ♦ **Вернутися з рушниками**, *заст.* – засватати; ♦ **Посилати (слати, послати) за рушниками**, *заст.* – те саме, що засилати (заслати) старостів (СУМ, 8, 919); ***сватати***: *Отака я дівчина, Така я!* ***Сватай*** *мене, серденько, Вийду я* (с. 417). **Сватати** «за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних, просити згоди на шлюб в обраної особи та її батьків» (СУМ, 9, 66); ***слать старости***: *А наймичка До царівни б рада* ***Слать старости*** (с. 245). ♦ **Засилати (заслати, присилати, прислати, слати** і

т. ін.**) старостів** – посилати старостів до дівчини, жінки або її батьків, просячи згоди на шлюб; свататися (СУМ, 9, 662); ***торгуватися*** «домовлятися під час сватання про придане»: *Не* ***торгувались*** *з старостами, Як те була з багатирями* (с. 337); ***зав'язати хустку***: *Не вернеться чорнобривий Та й не привітає, Не розплете довгу косу,* ***Хустку не зав'яже***… (с. 17). ♦ **Зав'язати косу (хустку)**, *етн.*: а) одружитися, вийти заміж; б) взяти заміж (СУМ, 3, 64).

Менш чисельною в творах Т.Шевченка є **родильна лексика**, що об'єднує такі групи:

1) Назви учасників родильного обряду: ***байстрюк***: *Що зосталось* ***байстрюкові****? Хто з ним заговорить? Ні родини, ні хатини; Шляхи, піски, горе...* (с. 42). **Байстрюк**, *зневажл., лайл.* «позашлюбний син» (СУМ, 1, 91); ***байстря***: *Хто голий, голодний під тином сидить? Хто лобуря водить? Чорняві* ***байстрята****...* (с. 39). **Байстря**, *зневажл., лайл.* «позашлюбна дитина» (СУМ, 1, 91); ***близнята***: *Тут дав бог мені* ***близнята****, Якраз против спаса* (с. 284). **Близнята** «діти, що одночасно народилися в однієї матері» (СУМ, 1, 197); ***дитина***: *Я не знала, що байстря я, Що його* ***дитина*** (с. 275). **Дитина** «син або дочка незалежно від їх віку» (СУМ, 2, 287); ***дитя***: *І дав дожить Господь їй радості на світі. Узріть його, поцілувать Своє єдинеє* ***дитя*** *І перший крик його почути...Ох, діти! Діти! Діти! Велика божа благодать!* (с. 305). **Дитя.** Зменш.-*пестл.* до дитина (СУМ, 2, 288); ***кум***: *Аж три пари на радощах* ***Кумів*** *назбирали, Та ввечері й охрестили, І Марком назвали* (с. 243). **Кум**[1] «хрещений батько по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеної матері; батько дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері» (СУМ, 4, 396); ***мати***: *У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая* ***мати*** *молодая З своїм дитяточком малим* (с. 456). **Мати**[1] «жінка стосовно дитини, яку вона народила» (СУМ, 4, 639); ***младенець***: *Марія навіть не ховалась З своїм* ***младенцем*** (с. 530). **Младенець**, *заст., уроч.* «мала дитина; немовля» (СУМ, 4, 764); ***московщеня*** «дитя від москаля»: *Титарівна-Немирівна Гаптує хустину. Та колише* ***московщеня****, Малую дитину* (с. 567); ***первенець***: *Амон щасливий, Вродливий* ***первенець*** *його*! (с. 357). **Первенець**, *книжн.* «перша, старша дитина» (СУМ, 6, 118); ***покритка***: *То* ***покритка****, попідтинню З байстрям шкандибає, Батько й мати одцурались, Й чужі не приймають! Старці навіть цураються!!* (с. 188). **Покритка**, *заст.* «дівчина, що народила позашлюбну дитину» (СУМ, 7, 49); ***стрига***: *Та очіпок, се вже вранці, Клоччям вимощала, Щоб не знать було, що* ***стрига*** (с. 286). **Стрига**, *розм.* «коротко обстрижена покритка» (СУМ, 9, 767).

2) Назви обрядових дій: ***держати до хреста***: *Та спроста Таки своїх байстрят з десяток У год* ***подержить до хреста*** (с. 369). ♦ **Держати (тримати) до хреста дитину (дітей)** – тримати дитину (дітей) під час обряду хрещення; бути хрещеним батьком або хрещеною матір'ю (СУМ, 11, 139); ***заколисати***: *І укриє, й перехрестить, Тихо* ***заколише****; Вона чує з тії хати, Як дитина дише* (с. 244). **Заколисувати**, **заколисати** «колишучи, примушувати заснути (дитину)» (СУМ, 3, 153); ***накрити***: *Пішов москаль в Туреччину; Катрусю* ***накрили*** (с. 29-30). **Накрити** «знеславити кого-небудь» (СУМ, 5, 111); ***острижена***: *А мене, не знаю за що, Убити – не вбили, Тілько мої довгі коси Остригли, накрили* ***Острижену*** *ганчіркою. Та ще й реготались. Жиди навіть нечистії На мене плювали* (с. 276); *З байстрям вернулась.* ***Острижена*** (с. 465). **Острижений**, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до остригти. **Обстригати** «зрізувати повністю ножицями, машинкою і т. ін. волосся, вовну; стригти» (СУМ, 5, 586); ***повивати***: *У те, де мати* ***повивала*** *Мене малого і вночі На свічку богу заробляла; Поклони тяжкії б'ючи* (с. 387). **Повивати**, **повити** «огортати, вкривати (тканиною, одягом і т. ін.)» (СУМ, 6, 648); ***породити***: *І за нею Козаки ходили, Поки вдова без сорома Дочку* ***породила*** (с. 133). **Породити** «дати життя дитині, народити немовля (про жінку)» (СУМ, 7, 265); ***привести***: *Марія з шляху не вставала, Марія сина* ***привела*** (с. 529). **Приводити** «давати життя дитині; народжувати» (СУМ, 7, 577); ***пускати по світу покриткою*** «позбавляти дівчину честі»: *У льох його, молодого, Той пан замикає... А дівчину* ***покриткою По світу пускає*** (с. 406). ♦ **Пускати (пустити) по світу** (**в люди**, **поміж люди** і т. ін.): а) змушувати блукати в пошуках прожитку, житла, праці і т. ін. (СУМ, 8, 392); ***ходити матір'ю*** «бути вагітною»: *Вона вже* ***матір'ю ходила****, Уже пишалась і любила Своє дитя* (с. 305); ***хрестити***: *Дитя моє! мій синочку, Нехрещений сину! Не я тебе* ***хреститиму*** *На лиху годину* (с. 240). **Хрестити** «здійснювати над кимнебудь обряд хрещення» (СУМ, 11, 141).

3) Назви ритуальних предметів: ***колиска***: *А меж лозою З лози колисочку плете Та плаче праведная мати,* ***Колиску*** *тую плетучи* (с. 531). **Колиска** «невеличке ліжечко для спання і колисання дитини» (СУМ, 4, 222); ***колисочка***: *І живуть Повінчані, та не веселі. Тесляр* ***колисочку*** *дебелу Майструє в сінях* (с. 528). **Колисочка**. *Зменш.-пестл.* до колиска (СУМ, 4, 222); ***купіль***: *Ще діточки сповиті спали, Ще* ***купіль*** *гріли матері…* (с. 530). **Купіль** «тепла вода для купання» (СУМ, 4, 403); ***пелюшка***: У *Нілі скупанеє, спить В* ***пелюшках*** *долі, під вербою, Дитяточко* (с. 531). **Пелюшка**[1] «невеличке простиральце, в яке загортають немовлят» (СУМ, 6, 115).

Поховальний обряд у поетичних творах Т.Шевченка представлений такими назвами:

1) Назви елементів поховального обряду: ***ад***: *Якби не бог поміг мені, То душа б живая Во тьмі* ***ада*** *потонула, Проклялась на світі* (с. 267). **Ад**, *заст.* «пекло» (СУМ, 1, 19); ***душа***: «*Прийми, боже, мою* ***душу****, А ти – моє тіло!*» (с. 42). **Душа**

«внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини» (СУМ, 2, 445); ***маслосвятіє***: *Уже й причащали, Й* ***маслосвятіє*** *служили, – Ні, не помагало* (с. 249). **Маслосвяття**, *церк.* «обряд соборування єлеєм» (СУМ, 4, 639); ***митарство***: *Я тепер караюсь, За що мене на* ***митарство*** *Й досі не пускають* (с. 230). **Митарство**, *книжн.* «важкі переживання; страждання, муки» (СУМ, 4, 720); ***могила***: *Хто посадить на* ***могилі*** *Червону калину*? (с. 33). **Могила** «місце поховання і насип, горбик на ньому» (СУМ, 4, 772); ***пекло***: *І тебе, убогу, Кинуть в* ***пекло****... замучишся І прокленеш бога* (с. 270). **Пекло**, *міф.* «за релігійними уявленнями – місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук» (СУМ, 6, 111); ***рай***: *Коли б вже швидше розкопали, Тойді б у* ***рай*** *нас повпускали* (с. 227). **Рай**[1] «за релігійними уявленнями – місце, де блаженствують праведники після смерті» (СУМ, 8, 441); ***смерть***: *А* ***смерть*** *з косою за плечима* (с. 241). **Смерть** «припинення існування людини, тварини; протилежне життя; кончина, скін // Персоніфікація кончини – людський скелет, звичайно з косою» (СУМ, 9, 400); ***той світ*** «потойбічне життя»: *Отак вони любилися! На* ***той світ*** *хотіли Обнявшися переступить; Та не по їх стало*! (с. 126); ***цвинтар***: *А титаря на* ***цвинтарі*** *Вчора поховали* (с. 100). **Цвинтар** «місце, відведене для поховання померлих; кладовище» (СУМ, 11, 185).

2) Назви поховально-поминальних обрядодій: ***вмерти***: *Царі, раби – однакові Сини перед богом; І ви* ***вмрете****, як і князь ваш, І ваш раб убогий* (с. 266–267). **Умирати (вмирати)** «переставати жити, існувати; протилежне жити» (СУМ, 10, 438); ***занапастити***: *Хотів палати запалить Або себе* ***занапастить****, Та бог помилував...* (с. 301). **Занапащати** «заподіювати смерть, призводити до загибелі» (СУМ, 3, 153); ***занапастить душу***: *Страшно сказать: я думала* ***Занапастить душу*** … (с. 109). ♦ **Занапащати (занапастити) [свою] душу**, *заст.* – учиняти який-небудь злочин або щось таке, що є порушенням релігійно-етичних норм (СУМ, 3, 227); ***погубити душу***: *Я так її, я так люблю Мою Україну убогу, Що проклену святого бога, За неї* ***душу погублю***! (с. 317). ♦ **Погубити душу**, *заст.* – учинити який-небудь злочин або щось таке, що є порушенням релігійно-етичних норм (СУМ, 6, 726); ***заплакати***: *Хто ж їх старість привітає, За дитину стане? Хто* ***заплаче****, поховає?* (с. 241). **Заплакати** «почати плакати» (СУМ, 3, 261); ***піти з сього світа***: *Як билина, Як лист за водою,* ***Пішов*** *козак з* ***сього світа****, Все забрав з собою* (с. 199). ♦ **Піти з цього (сього) світу (світа)** – померти (СУМ, 9, 84); ***поминати грішну душу***: *Хто без тебе* ***грішну душу Поминати*** *буде*? (с. 33). ♦ **Поминати (пом'янути) праведну (грішну** і т. ін.**) душу** – молитися за померлого (СУМ, 7, 121); ***помолитися***: *І розвіє тьму неволі, Світ правди засвітить, І* ***помоляться*** *на волі Невольничі діти!..* (с. 239). **Помолитися**, **молитися**, молюся, молишся, недок. «звертатися до бога, до святих з проханням, подякою; проказувати слова молитви» (СУМ, 4, 784); ***пом'янути***: *І мене в сем'ї великій, В сем'ї вольній, новій, Не забудьте* ***пом'янути*** *Незлим тихим словом* (с. 274); *І не* ***пом'яне*** *батько з сином…* (с. 293); *Хреста ніхто не поставить І не* ***пом'яне*** (с. 299). **Поминати**[1], **пом'янути,** *розм.* «молитися за здоров'я живого або за упокій померлого», «справляти поминки, брати участь у поминках» (СУМ, 7, 120); ***поховати***: *Благав бога, щоб дівчину...Хоч село побачить. Не доблагав...* ***Поховали****, Ніхто й не заплаче*! (с. 199). **Поховати** «закопати в землю (померлого); здійснити похоронний обряд; погребти» (СУМ, 7, 454); ***править панахиду***: *І досі ще що рік божий, Як день той настане, Ідуть* ***править панахиду*** *Над нашим гетьманом В Ярополчі* (с. 432). ♦ **Служити (відслужити, правити, відправити, справляти, справити** і т. ін.**) панахиду** – проводити поминальну службу по померлому (СУМ, 6, 42); ***За упокой душі***: ***За упокой душі*** *її Псалтир прочитає* (с. 342). ♦ **За упокій [душі]** – молитися за покійного, поминати його і т. ін. (СУМ, 10, 464); ***причащати***: *Уже й* ***причащали****, ...Ні, не помагало* (с. 249). **Причащати «**справляти над ким-небудь християнський обряд причастя, давати комусь причастя» (СУМ, 8, 95); ***спом'янути***: *Хто заплаче, поховає? Хто душу* ***спом'яне***? (с. 241). **Споминати** «справляти поминки; поминати» (СУМ, 9, 570); ***спочивати***: *Без васильків і без рути* ***Спочивайте****, діти* (с. 117). **Спочивати**, *перен., уроч.* «бути мертвим, лежати в могилі» (СУМ, 9, 583); ***в труну положити***: *Наїхали... Лічили, лічили... Поки її, безталанну, В* ***труну положили*** (с. 307). ♦**Заганяти (загнати) в труну** кого – доводити когось до смерті, прискорювати чиюсь смерть (СУМ, 10, 298); ***ховати****: Без попа* ***ховають****; Запродана жидам віра, В церкву не пускають!* (с. 44). **Ховати**[1] «здійснювати обряд похорону» (СУМ, 11, 100).

3) Назви учасників поховального обряду: ***гробокопатель***: *Під хатами поміж садами, Зашиті в шкуру і в смолі,* ***Гробокопателі*** *в селі Волочать трупи ланцюгами За царину – і засипають Без домовини* (с. 423). **Гробокопатель**, рідко, **гробокопач** «той, хто копає могили для померлих» (СУМ, 2, 173); ***труп***: *Уже весною, як орали, Два* ***трупи*** *на полі найшли І на могилі поховали* (с. 379). **Труп** «мертве тіло людини або тварини» (СУМ, 10, 299).

4) Назви ритуальних предметів, що супроводжують етапи поховального обряду: ***домовина***: *Жаль і батька, жаль і матір, І вірну дружину, Молодую, веселую, Класти в* ***домовину*** (с. 272). **Домовина** «місце, де поховано померлого; могила»; «те саме, що труна» (СУМ, 2, 364); ***кадило, кропило***: *Попи з* ***кадилами****, з* ***кропилом*** (с. 90). **Кадило** «металевий посуд на довгих

ланцюжках із прорізною накривкою для куріння ладаном під час відправи православного й католицького релігійного культу» (СУМ, 4, 68). **Кропило** «зв'язаний докупи жмуток трави, кінського волосу тощо для кроплення свяченою водою під час деяких християнських обрядів» (СУМ, 4, 366); ***корогва***: *Прийшли попи з* ***корогвами****, Задзвонили дзвони* (с.21). **Корогва**, *церк.* «прикріплене до довгого держака полотнище (чи бляха) з зображенням Христа або інших святих, яке несуть під час хресного ходу» (СУМ, 4, 295); ***труна***: *Везуть* ***труну*** *мальовану, Китайкою криту* (с. 332). **Труна** «спеціально зроблена скриня, у якій ховають покійника» (СУМ, 10, 298); ***хрест****: Поставили громадою* ***Хрест*** *над сиротою Й розійшлися...* (с. 199). **Хрест** «предмет і символ культу християнської релігії, який являє собою стрижень з однією або кількома поперечками у верхній половині» (СУМ, 11, 139).

Використання електронного «Словника мови Шевченка» в режимі онлайн дало нам можливість з'ясувати частотність обрядових назв. До найбільш уживаних належать лексеми, пов'язані з поховальною обрядовістю (*душа* – 93, *могила* – 91, *рай* – 65, *поховати* – 38, *труп* – 31, *домовина* – 24, *пекло* – 22), нижчу частотність виявляють весільні (*дівувати* – 18, *весілля* – 14, *рушник* – 11, *одружитися* – 11, *староста* – 10, *сватати* – 7, *придане* – 3, *вінчатися* – 3) і родильні назви (*байстря* – 11, *покритка* – 8, *байстрюк* – 8) тощо. Безумовно, ці номени використовуються автором і поза обрядовим контекстом.

Отже, обрядові назви у творах Т.Шевченка представлені лексемами та фраземами. Окремі з них належать винятково до сфери обрядовості (*держати до хреста, коровай, весільна мати, молодий, молода, поїжджане, давати рушники, слать старости, корогва, служити панахиду, маслосвятіє* та ін). Переважають, однак, загальновживані номени, які набувають обрядової семантики в художньому контексті (*оддати, торгуватися, дитина, мати, накрити, повивати, привести, купіль, колиска, цвинтар, смерть* та ін.). Символічне значення мають назви *душа, колиска, корогва, купіль, могила, нехрещені діти, пекло, придане, рушник, той світ, тризна, хрест* та ін. [1].

За даними Словника української мови, з погляду вживання 13 назв застарілі (*приданки, придани, поїжджани, покритка, ад* тощо), 2 церковнослов'янізми (*маслосвятіє, корогва*); зі стилістичного погляду – 2 розмовні (*стрига, пом'янути*), 3 зневажливо-лайливі (*байстрюк, байстря*), хоча в контексті Шевченкового слова вони мають відтінок голубливості, а не зневаги, 4 поетичні (*дружина* «одружений чоловік стосовно до своєї жінки», *дружинонька* «одружена жінка стосовно до свого чоловіка», *молодий, молода*), 2 урочисті (*младенець* «немовля», *спочивати* «бути мертвим»).

На підставі вищенаведеного можна зробити висновок про широку обізнаність Т. Шевченка з українськими обрядовими традиціями, особливо з елементами весільного та поховального обрядів. Зокрема, досить детально весілля описано в «Наймичці», «Катерині», елементи поховального обряду – в «Княжній», «Великому льосі», «Тризні» тощо. На обрядових номінаціях Т. Шевченка позначився помітний вплив релігійної традиції. Це дає всі підстави стверджувати, що він був щирим православним християнином, на що свого часу вказували і Є. Желехівський та М.Драгоманов. Релігійність Кобзаря можна охарактеризувати влучними словами Є.Сверстюка: «Шевченкова віра була органічніша й глибша: вона йшла від народної традиції, а також від його наскрізь релігійно-поетичної натури» [6, с. 101].

Література

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Кожолянко Г. Тарас Шевченко та українська етнографія середини XIX століття / Г. Кожолянко // Народна творчість та етнологія. – 2013. – № 5. – С. 7-16.
3. Кравець О. М. Діяльність Т. Г. Шевченка в галузі етнографії / О. М. Кравець. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1961. – 108 с.
4. Макара О. Колізії духовності українського менталітету (на прикладі "християнського атеїзму" Т. Г. Шевченка) / О. Макара [Електронний ресурс]. – Режим доступу: etno.uaweb.org/lib/makara.html
5. Миронова Г. М. Етнолінгвістичний аспект назв обрядових реалій у творах Шевченка / Г. М. Миронова // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 3. – С. 70–72.
6. Сверстюк Є. Бог у Шевченковому житті і слові / Є. Сверстюк // Сучасність. – 1994. – № 5. – С. 99-106.
7. Скрипник Г. Етнографічні аспекти творчості Т. Шевченка / Г.Скрипник // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 2-3. – С. 62-75.
8. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Дніпро, 1985. – 622 с.
9. Шубравська М. М. Весільні обряди у творчості Т. Г. Шевченка / М. М. Шубравська // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 2. – С. 42-49.

10. Яковина О. Традиція у творчості Тараса Шевченка / О. Яковина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.univ.kiev.ua/pdfs/shevstud-16/16_Yakovyna_O.pdf
11. Яременко В. "І стала тьма...": Етнографізм і символіка Шевченкового твору "У Бога за дверима лежала сокира…" / В. Яременко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.univ.kiev.ua/pdfs/shevstud-16/17_Yaremenko_V.pdf
12. Яременко В. Тарас Шевченко про святощі української родини / В. Яременко // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 2-3. – С. 80-91.

Ольга Пискач

ОБРЯДОВЫЕ НАЗВАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Аннотация. В статье осуществлен лексико-семантический анализ обрядовых названий в поэтических произведениях Т. Шевченко. В частности, уделено внимание названиям, связанным с семейными обрядами (свадебным, родильним и похоронным). Автор рассматривает названия обрядодействий, участников обряда, ритуальных предметов и т.п.

Ключевые слова: обрядовое название, семантика, лексема, фразема, обрядодействие, ритуал.

Olha Pyskach

NAMES OF RITUALS IN WORKS OF TARAS SHEVCHENKO

Abstract. The given article deals with lexico-semantic analysis of names of rituals in the poems of Taras Shevchenko. Special attention is paid to names connected with family rituals (marriage, child-birth, funeral). The author analyses names of rituals, their participants, objects of ritual.

Key words*:* ritual names, semantics, lexeme, phraseme, ritual

Стаття надійшла до редакції 6.03.2014 р.

Пискач Ольга Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету.